

Чаплинський Костянтин Олександрович,
завідувач кафедри криміналістики
та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор;
Гукова Ірина Андріївна,
адвокат, доктор філософії

ТЕОРЕТИКО-ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Існуючий економічний спад, анексія Криму та окупація частини Донецької і Луганської областей суттєво збільшили внутрішню міграцію населення України та значно підвищили рівень безробіття серед населення України, викликавши тим самим і значний попит щодо пошуку роботи на ринку праці. Проте, не завжди такий попит дає позитивні результати, адже сфера надання послуг із працевлаштування виявилася певною мірою «вразливою», де п'ята частина угод між посередником, роботодавцем та найманим працівником потенційно є безперспективними. Разом з тим, недосконалість і наявність колізій у трудовому й цивільному законодавстві, а також неспроможність правоохоронних органів протистояти всім новим проявам обману, стали причиною розповсюдження шахрайських дій на ринку праці. Зважаючи на це, важливого значення набуває якість досудового розслідування у провадженні вказаної категорії. Враховуючи специфіку шахрайських дій, особливого значення на початковому етапі розслідування набувають використання спеціальних знань. Під час розслідування шахрайства в сфері надання послуг із працевлаштування використовуються як процесуальні, так і не процесуальні форми використання спеціальних знань. Втім вагомого значення набуває така форма, як участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій.

Залучення спеціаліста при проведенні процесуальних дій є досить розповсюдженим, проте має певні особливості. Як зазначають М. Г. Щербаківський і О. О. Кравченко, спеціальні знання спеціаліста – це систематизована інформація з різних галузей теоретичної і практичної діяльності, котру набувають спеціалісти в результаті навчання та досвіду з певної спеціальності, застосовують на основі умінь і навичок в процесуальній або непроцесуальній формі з метою збирання (формування), дослідження, оцінки доказів, встановлення підстав для прийняття уповноваженими особами процесуальних й тактичних рішень у кримінальному судочинстві [1, с. 65].

Переважаю фахівці в ролі спеціаліста залучаються для надання допомоги слідчому під час проведення огляду місця події, предметів і

документів, допиту, обшуку приміщень і автотранспорту, тимчасового доступу до речей та документів та ін.

Особливого значення під час зазначених процесуальних дій набуває професійна робота спеціалістів з документами, які в даному випадку бувають як паперового типу, так і електронного. Спеціалісти документознавці під час огляду паперових документів звертають увагу не тільки на загальні ознаки, як необхідний формат документу, папір, наявність певних реквізитів (дати, підписів, відбитків печаток та штампів), а і на приватні ознаки, які вказують на внесення змін в початковий зміст документу чи повну підробку. Залежно від способу шахрайських посягань можлива необхідність залучення і спеціалістів-економістів, які звертають увагу на змістовну складову цих документів.

Аналізуючи способи вчинення шахрайських посягань в сфері надання послуг із працевлаштування в умовах сучасності, зрозуміло, що в більшості випадків неможливо уникнути використання комп'ютерної техніки. Так, такий спосіб вчинення кримінального правопорушення, як шахрайські дії при виконанні певного виду роботи у дистанційній формі, залишає відповідну слідову картину у вигляді віртуальних, комп'ютерних, електронних, цифрових слідів. Маємо констатувати, що незважаючи на те, що вчені остаточно не визначилися із загальноприйнятою назвою цих слідів, для професійної роботи з ними у вигляді пошуку, виявлення, вилучення та дослідження в якості спеціалістів залучають фахівців управління боротьби з кіберзлочинністю, судових експертів Експертної служби МВС України.

Спеціаліст надасть допомогу під час огляду web-сторінок та web-сайтів, акаунтів користувачів у соціальних мережах з подальшим зберіганням та роздрукованою скриншоту із криміналістично значимою інформацією. Огляд web-сторінки, на якій розміщено сайт певної фірми, з проведенням подальшого експертного дослідження у сфері телекомунікації, надає змогу вивчити зміст інформації стосовно діяльності певних суб'єктів, які мають відношення до події кримінального правопорушення, а також зафіксувати IP-адресу комп'ютерного обладнання, з якого здійснювалось управління web-сайтом та визначити Інтернет-провайдера, який надавав доступ до web-сайту [2, с. 65].

Вчені зазначають, що під час слідчого огляду документів на електронних носіях, а також комп'ютері, може проводитися фотографування або відеозапис зображення на екрані дисплея. Під час огляду комп'ютера необхідно: зупинити програми й зафіксувати в протоколі результати своїх дій, відобразити зміни, що відбулися на комп'ютері; визначити наявність у комп'ютера зовнішніх пристроїв-накопичувачів інформації на твердих магнітних дисках (вінчестері), відобразити в протоколі й на схемі, яка до нього додається, місцезнаходження комп'ютера і його периферійних пристроїв (принтера, модема, клавіатури, монітора); відобразити в протоколі призначення кожного пристрою, назву, серійний номер, комплектацію

(наявність і тип дисководів, мережних карт), наявність з'єднання з локальною обчислювальною мережею й (або) мережами телекомунікації, стан пристроїв (цілі або зі слідами зламу); точно описати порядок з'єднання між собою зазначених пристроїв, за необхідності зазначити сполучні кабелі й порти їхнього підключення, після чого від'єднати пристрої від комп'ютера [3, с. 96].

Якщо відразу під час процесуальної дії незручно або неможливо вилучити електронні документи, які свідчать про факт вчинення правопорушення, огляду та вилученню підлягають: а) комп'ютерна техніка (персональні комп'ютери, ноутбуки, моноблоки, планшети, телефони); б) різноманітні накопичувачі інформації (дисків, флеш-накопичувачів).

Якщо того потребує ситуація, поряд з пошуком віртуальних слідів, спеціаліст-криміналіст забезпечує пошук і вилучення слідів папілярних візерунків на перелічених предметах, мікрочастини, потожирову речовину тощо, які в подальшому будуть об'єктами дослідження відповідних експертиз.

Вагомими є зазначені об'єкти і в ході проведення обшуків. Втім, спеціалісту обов'язково надати інформацію про об'єкти пошуку або ж отримати вихідну інформацію шляхом участі спеціаліста в допиті фігуранта. Слушною з цього приводу є думка П. П. Іщенко і А. В. Кофанова щодо опису шуканих об'єктів і їх відмітних ознак у вигляді пошукової таблиці [4, с. 369].

Окремі вчені вже зазначали, що залучення спеціаліста під час проведення допиту недоречно. Аргументацією виступає те, що слідчий або оперуповноважений, що діє за дорученням слідчого, при розслідуванні кримінальних правопорушень по-перше, повинні вже бути підготовлені до цієї слідчої (розшукової) дії, по-друге, присутність третьої особи може стати на заваді зізнанню фігурантів. За таких умов пропонується використовувати консультативну допомогу фахівців планувати напередодні допиту, а не залучати спеціаліста безпосередньо під час проведення допиту [5, с. 110].

Проте, ми вважаємо, що нерозповсюдженість такої слідчої практики не повинна ставати на заваді повного і неупередженого розслідування. І, навіть досвідчені слідчі в певних випадках повинні використовувати таку форму спеціальних знань задля максимальної продуктивності окресленої слідчої (розшукової) дії. Наприклад, коли шахрайства даної категорії пов'язані з використанням ІТ-технологій і слідчий під час проведення допиту не в змозі розпізнати можливість вчинення тих чи інших специфічних дій. Звісно, можливе проведення додаткового допиту, інших процесуальних дій задля отримання доказової бази, втім це неминуче призводить до втрати часу, фактору раптовості тощо.

Вагома роль спеціаліста відмічається і під час участі у допиті в режимі відеоконференції. Слідчий насамперед має підтримувати психологічний контакт з допитуваною особою, про що наголошує

В. О. Яремчук, а фіксувати технічними засобами проведення допиту має запрошений спеціаліст. З метою розширення практики залучення спеціалістів до проведення допиту вчена пропонує таку диференціацію спеціалістів, які запрошуюються під час проведення допиту: 1) залежно від місця роботи спеціалістів – їх залучають з державних чи недержавних підприємств, установ, організацій; 2) залежно від мети, з якою залучають спеціалістів під час допиту – для отримання, приміром, технічної допомоги, пояснень певних термінів, допомоги у формулюванні питань та постановці запитань допитуваної особи з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, для допомоги у застосуванні науково-технічних засобів, для отримання консультативно-довідкової допомоги, зокрема, під час підготовки до допиту або при складанні слідчим протоколу допиту; 3) вибір спеціаліста визначається слідчим залежно від форм допомоги, яку той надає; 4) залежно від категорії допитуваної особи (наприклад, спеціалісти, яких залучено до допиту іноземних громадян або осіб з психічними або фізичними вадами); 5) залежно від фаху спеціальних знань – це лікарі, перекладачі, хіміки, мистецтвознавці, ІТ-фахівці, економісти, будівельники, товарознавці, екологи, фахівці у військовій сфері та ін. [6, с. 207].

Під час проведення не тільки слідчих (розшукових) дій, а і заходів забезпечення кримінального провадження, наприклад, тимчасового доступу до рахунків підприємства, доречним буде залучення спеціаліста-економіста.

Отже, під час розслідування шахрайства в сфері надання послуг із працевлаштування використання спеціальних знань у різноманітних формах є вагомим інструментом для здобуття доказів. Залежно від способу вчинення шахрайських посягань слід залучати спеціалістів у вузьких галузях, нерідко групи фахівців відділів криміналістичного забезпечення слідчих управлінь Національної поліції, експертних та інших установ, зокрема, в галузі криміналістичного документознавства, ІТ-технологій тощо.

Список використаних джерел

1. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 78 с.

2. Павлова Н. В. Роль спеціаліста у технічному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій. Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання: матеріали міжн. наук. практ. конф., (м. Одеса, 22 листоп. 2019 р.). Одеса : ОДУВС, 2019. С. 64–65.

3. Криушенко Л. І. Особливості виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 39(2). С. 94–99.

4. Криміналістична техніка: навчальний посібник. К.: КИЙ, 2009. 416 с.

5. Бідняк В. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я.: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2020. 265 с.

6. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія / В. О. Яремчук ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків. Апостіль, 2015. 228 с.

Чорноус Юлія Миколаївна,
професор кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних наук,
професор

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ТА ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛА РОЗВИТКУ НАУКИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Криміналістика є юридичною наукою, яка знаходиться на «передньому краї» боротьби зі злочинністю. Понад сторічна історія, напрацювання вчених-криміналістів, широка і різноаспектна емпірична база, дозволяють констатувати сформовані теоретико-методологічні і правові засади науки криміналістики, вирішення актуальних завдань правозастосовної практики.

Науковцями обґрунтовуються різні ознаки предмету криміналістичної науки. До однієї із них належить така як «синтетичність знань», що полягає у залученні досягнень різних галузей знань з подальшим їх удосконаленням та пристосуванням для вирішення завдань боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Як кожна наука, криміналістика ґрунтується на відповідних джерелах. Джерела науки криміналістики, враховуючи їх різноманітність, умовно можуть бути об'єднані в групи: 1) законодавство; 2) наукові та навчально-методичні праці; 3) слідча, експертна, судова практика.

Нині правова система нашої держави все більше зазнає впливу міжнародного права, законодавчі зміни свідчать про цілеспрямований процес адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, формування спільних засад правозастосування та забезпечення євроінтеграційного напрямку розвитку держави. Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, практика Європейського суду з прав людини є складовою кримінального процесуального законодавства України та новим джерелом розвитку науки криміналістики. Важливим завданням є гармонізація вітчизняного кримінального процесуального законодавства та криміналістичних рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень з положеннями міжнародних договорів України та правовими позиціями Європейського суду з прав людини.